

BİLGİ KÖPRÜSÜ: İslam Medeniyetinin Batı'ya Mirası (III)

İslam medeniyetinin asırlar boyunca ürettiği bilgi birikimi Batı'ya hangi yollardan ulaştı? Bir önceki yazımızda İslam dünyasında ilmi çalışmaların yükselişini ve bu yükselişi besleyen temel dinamikleri ele almıştık. Şimdi ise Bağdat, Şam, Kahire, Kurtuba (Cordoba) ve Semerkant gibi merkezlerde gelişen ilim ve düşüncenin Avrupa'ya açılan kapılarına bakacağız. Bu aktarım tek bir olayla ve

tek bir güzergâhla gerçekleşmedi. Endülüs'ten Sicilya'ya, Haçlı Saldırılarından seyyah ve tacirlere kadar uzanan çok yönlü temaslar, Doğu ile Batı arasında büyük bir bilgi köprüsü kurdu.

BATI'YA AÇILAN İLK BÜYÜK PENCERE: ENDÜLÜS

İslam kültür ve medeniyetinin Avrupa'ya girişindeki en geniş ve en etkili kapı hiç şüphesiz Endülüs'tü. Müslümanların 711 yılında İber Yarı-

madası'na geçişiyle başlayan bu dönem, yaklaşık sekiz asır boyunca Avrupa'nın yanı başında parlak bir medeniyetin gelişmesine imkân verdi. Kurtuba, İşbiliye (Sevilla), Tuleytula (Toledo) ve Gırnata (Granada); yalnızca siyasî merkezler değil, farklı din ve kültürlerle mensup insanların ilim, sanat ve düşünce etrafında buluştuğu şehirler hâline geldi.

Endülüs kütüphanelerinde biriken Arapça eserler, özellikle XI. yüzyılın sonlarından itibaren Latin dünyasının dikkatini çekti. 1085 yılında Hristiyanların eline geçen Tuleytula, XII. yüzyılda büyük bir tercüme merkezine dönüştü. Müslüman, Yahudi ve Hristiyan mütercimler; tıp, matematik, astronomi, felsefe ve tabiat bilimlerine dair eserleri birlikte Latinceye aktardılar. Hârizmî'nin matematik çalışmaları, İbn Sînâ'nın el-Kânûn fi't-Tıbb'ı, İbn Rüşd'ün Aristo şerhleri ve daha pek çok eser bu kanalla Avrupa'nın ilim çevrelerine ulaştı.

Böylece Endülüs, Doğu'da üretilen bilginin yalnızca korunduğu bir bölge değil, yeniden yorumlanıp Avrupa'ya taşındığı büyük bir geçiş merkezi oldu. Paris, Bologna ve Oxford gibi şehirlerde gelişen ilmî çevreler, Latinceye çevrilen bu eserlerden uzun yıllar yararlandı. Batı düşüncesinin kendi kaynaklarıyla yeniden buluşmasında, Doğu'nun kaynaklarına ulaşmasında ve yeni ilmî sorular sormaya başlamasında Endülüs'ün açtığı bu pencerenin payı büyüktür.

AKDENİZ'İN ORTASINDAKİ KÖPRÜ: SİCİLYA

İkinci önemli geçiş noktası Sicilya'dır. Akdeniz'in merkezinde yer alan ada, coğrafî konumu sebebiyle Afrika, Asya ve Avrupa arasındaki deniz yollarının kesişme noktasıydı. Müslümanla-

rın adayı fetih hareketi 827 yılında başladı; XI. yüzyılın sonlarına kadar bütünüyle veya kısmen Müslüman idaresinde kaldı.

Bu dönemde tarım, sulama, mimari, zanaat ve ticarete önemli gelişmeler yaşandı. Arapça, Latince ve Yunancanın halk arasında kullanılan biçimleri aynı coğrafyada yan yana varlığını sürdürdü. Adanın Normanlar tarafından ele geçirilmesinden sonra da Müslümanların oluşturduğu ilmî ve idarî birikim bir anda ortadan kalkmadı. Norman hükümdarlar, Müslüman kâtiplerden, hekimlerden, zanaatkârlardan ve yöneticilerden yararlanmaya devam ettiler. Saray mimarisinde, süsleme sanatlarında, kıyafetlerde ve devlet teşkilatında İslam kültürünün izleri uzun süre yaşadı.

Özellikle II. Roger döneminde Sicilya sarayı farklı kültürlerin buluştuğu bir merkez hâline geldi. Coğrafyacı İdrîsî'nin II. Roger için hazırladığı dünya haritası ve Nüzhetü'l-Müştâk adlı coğrafya eseri, bu ortamın en seçkin ürünlerindendir.

Daha sonra II. Friedrich'in sarayında da Arapça bilen ilim adamlarına ve tercümanlara yer verilmesi, Sicilya'nın İslam bilimi ile Latin dünyası arasındaki köprü vazifesini devam ettirdiğini göstermektedir.

SAVAŞIN İÇİNDEN DOĞAN TEMAS: HAÇLI SALDIRILARI

İslam medeniyetinin Batı'ya açılan üçüncü penceresi Haçlı Saldırılarıdır. 1096'da başlayan ve XIII. yüzyılın sonlarına kadar devam eden bu saldırılar, büyük yıkımlara ve insan kayıplarına yol açtı. Fakat savaşın karanlık yüzünün yanında, birbirini yeterince tanımayan toplumların uzun süre aynı coğrafyada karşılaşması kültürel etkileşimi de beraberinde getirdi.

Medeniyetler arasındaki ilişkinin en kalıcı şahitlerinden biri de dildir. Bugün Batı dillerinde kullanılan pek çok kelime, Arapça üzerinden Avrupa'ya ulaşmıştır.

Doğu Akdeniz'e gelen Avrupalılar; gelişmiş şehir hayatını, çarşıları, hastaneleri, hamamları, sulama sistemlerini, yeni tarım ürünlerini, kumaşları, baharatları ve çeşitli zanaatları yakından gördüler. Bu temaslar sırasında bazı askerî teknikler, mimari unsurlar, tedavi yöntemleri ve gündelik hayat alışkanlıkları Avrupa'ya taşındı. Ancak burada önemli bir noktayı belirtmek gerekir: Matematik, tıp ve felsefe alanındaki büyük ilmi aktarımın ana yolu doğrudan savaş meydanları değil; Endülüs ve Sicilya'daki tercüme merkezleri ile Akdeniz ticaret ağlarıydı. Haçlı Saldırıları ise Doğu'ya yönelik merakı artırmış, temas alanlarını genişletmiş ve mal, insan, fikir dolaşımını hızlandırmıştır.

Haçlıların askerî hedefleri kalıcı bir üstünlük sağlamadı; fakat Doğu'da karşılaştıkları hayat tarzı Avrupa'nın ufkunu genişletti. İngiliz şarkiyatçı Montgomery Watt'ın da dikkat çektiği üzere, saldırılara katılanlar zamanla Doğu'nun bazı kültürel unsurlarını benimsediler ve ülkelerine döndüklerinde bunları kendi hayatlarına taşıdılar. Böylece çatışma amacıyla açılan yollar, beklenmedik biçimde kültürel alışveriş yollarına dönüştü.

SEYYAHLAR, ÖĞRENCİLER VE TACİRLER

Dördüncü pencere, İslam ülkelerine yapılan seyahatlerdir. Batı'da yüzyıllardır kullanılan "Ex Oriente Lux", yani "Işık Doğu'dan gelir" sözü, Doğu'nun bilgi ve kültür bakımından taşıdığı önemi ifade eder. Orta Çağ'da bu ışığın peşine düşen öğrenciler, din adamları, hekimler, mütercimler ve tacirler; Endülüs'ten Kuzey Afrika'ya, Şam'dan Kahire'ye kadar pek çok ilim merkezini ziyaret ettiler.

Bu yolculuklarda yalnızca kitaplar değil; haritalar, astronomi aletleri, ilaç tarifleri, ölçüm teknikleri ve yeni üretim yöntemleri de taşındı. Ticaret gemilerinin ambarlarında baharat, ipek, kâğıt,

şeker kadar; fikirler ve kelimeler de seyahat ediyordu. Akdeniz limanları bu bakımdan birer alışveriş yeri olmanın ötesinde, medeniyetlerin birbirini tanıdığı canlı temas merkezleriydi.

Kâğıdın İslam dünyasında yaygınlaşması bu dolaşımı daha da hızlandırdı. Müslümanlar kâğıt yapım tekniğini VIII. yüzyılda Türkistan Coğrafyası üzerinden öğrenmiş; Bağdat, Şam ve diğer şehirlerde kurulan imalathaneler sayesinde kitap üretimini artırmışlardı. Kâğıt daha sonra Endülüs ve Sicilya üzerinden Avrupa'ya ulaştı. Bilginin daha kolay çoğaltılabilmesi, tercüme hareketinin ve kütüphane kültürünün büyümesine önemli katkı sağladı.

AİLELER VE İNSANİ İLİŞKİLER

Beşinci pencere ise çoğu zaman gözden kaçırılan insanî ilişkilerdir. Sınır bölgelerinde, liman şehirlerinde ve çok kültürlü merkezlerde Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler yalnızca ticaret yapmadılar; komşuluklar kurdular, aynı çalışma çevrelerinde buluştular ve zaman zaman akrabalık bağları oluşturdular. Özellikle farklı dinlerden ilim adamlarının birlikte çalıştığı tercüme merkezlerinde bilgi, resmî kurumların ötesinde günlük hayatın doğal ilişkileri içinde el değiştirdi.

Bununla birlikte, bazı Hristiyan ailelerin sırf İslam bilimini elde etmek amacıyla Müslüman ailelerle evlendikleri şeklindeki genellemeyi ihtiyatla karşılamak gerekir. Kaynaklar kültürler arası evliliklerin varlığını göstermekle beraber, her evliliğin arkasında ilmî bir hedef bulunduğunu söylemeye imkân vermez. Asıl önemli olan, farklı topluluklar arasında kurulan uzun süreli insanî bağların dil, gelenek, teknik ve bilgi aktarımına uygun bir zemin hazırlamış olmasıdır.

KELİMELEERDE YAŞAYAN MİRAS

Medeniyetler arasındaki ilişkinin en kalıcı şa-

hitlerinden biri de dildir. Bugün Batı dillerinde kullanılan pek çok kelime, Arapça üzerinden Avrupa'ya ulaşmıştır. Algebra "el-cebr"den, algorithm Hârizmî'nin adından, alcohol "el-kuhl"den, cipher "sıfır"dan, syrup "şerâb"dan, coffee "kahve"den, tariff "ta'rîf"ten ve magazine "mahzen"den türemiştir. Lute kelimesi Arapça "el-ûd"a dayanırken guitar kelimesinin Avrupa'ya geçişinde de Arapça "kîsâre"nin aracılığı bulunmaktadır.

Bu kelimeler yalnızca dil bilgisine ait küçük ayrıntılar değildir. Her biri, arkasında bir ürünün, tekniğin, bilimin veya hayat tarzının dolaşım hikâyesini taşır. "el-Cebr", Avrupa'ya yalnızca bir kelime olarak değil, bir matematik disiplini olarak; "sıfır" ise yalnızca bir işaret olarak değil, hesaplama anlayışını değiştiren bir kavram olarak girdi. Bugün bilgisayar, yapay zekâ ve otomasyon sistemlerinin dili olan ikili sayı düzeninin "0" ve "1" üzerine kurulması, sıfırın modern teknolojinin de temel taşlarından biri olduğunu göstermektedir. Kelimelerin izini sürmek, medeniyetler arasındaki görünmez yolları takip etmek demektir.

KÖPRÜDEN GEÇEN BÜYÜK MİRAS

Endülüs, Sicilya, Haçlı Saldırıları, seyahat ve ticaret yolları ile insanî ilişkiler... Bu beş pencere, İslam dünyasında üretilen bilginin Avrupa'ya nasıl ulaştığını ana hatlarıyla göstermektedir. Berlin, Leiden, Londra, Oxford, Paris ve Vatikan gibi merkezlerde bulunan zengin Doğu yazmaları koleksiyonları, asırlar süren bu dolaşımın bugün de görülebilen şahitleridir.

Batı'nın Orta Çağ'daki ilmî uyanışında ve Rönesans'a giden süreçte İslam medeniyetinin katkısı, tek taraflı bir övünme konusu değil, tarihî sürekliliğin önemli bir parçasıdır. Bilgi hiçbir medeniyetin sınırları içinde doğup orada kalmaz; tercüme edilir, geliştirilir ve yeni nesillere aktarılır. Müslüman alimler eski medeniyetler-

//
Bilgi hiçbir medeniyetin sınırları içinde doğup orada kalmaz; tercüme edilir, geliştirilir ve yeni nesillere aktarılır. Müslüman alimler eski medeniyetlerden aldıkları mirası nasıl yeniden işleyip zenginleştirdilerse, Avrupa da kendisine ulaşan bu birikimden yararlanarak yeni ufuklara yöneldi.

den aldıkları mirası nasıl yeniden işleyip zenginleştirdilerse, Avrupa da kendisine ulaşan bu birikimden yararlanarak yeni ufuklara yöneldi. Bir sonraki yazımızda, bu köprüden Batı'ya geçen bilim dallarını, eserleri ve öncü isimleri daha yakından ele alacağız.